Karadeniz İncelemeleri Dergisi, 2023; (34): 401-428
https://doi.org/10.18220/kid.1292227

SÂLNÂMELERE GÖRE OSMANLILAR DÖNEMİNDE TRABZON'DA MEDRESELER*

*Mustafa Zeki TERZİ***
*Hayrettin ÖZTÜRK****

ÖZ

Osmanlı dönemi kültür tarihine baktığımızda; ilk medresenin, Gâzî Orhan Bey (1326-1362) tarafından; o tarihte bu küçük Osmanlı beyliğinin merkezi olan İznik'te, H.731/M.1330 senesinde kurulmuş olduğunu ve bu medreseye, Türk âlim ve mütefekkirlerinden Şerefüddîn Dâvûd-i Kayserî'nin (ö.751/1350) ilk müderris olarak tayin edildiğini görürüz. Bu dönemde; Osmanlı ülkesinin bütününde ve Anadolu coğrafyasının her yerinde olduğu gibi Trabzon'un da merkezinde, kazalarında/ilçelerinde, nâhiyelerinde/kasabalarında ve köylerinde (karye, kurâ) medreseler (medâris-i ilmiye) açıldığı görülür. Bu medreseler; bulundukları yerlerde kurulan vakıflara (evkâf) veya kurucu ve ders okutucu hocalara (müderrisûn) bağlı olarak eğitim ve öğretim hizmeti vermekteydiler. Trabzon medreselerinin ilk yedisi Trabzon şehir merkezinde, ilk olarak şehrin fethinden (865/1461) sonra kurulmaya başlanmıştır. 1298/1881 yılına gelindiğinde, merkezdeki bu medreselerin sayısı dokuza ulaşmıştır. Trabzon'un kaza, nâhiye ve köylerinde, çeşitli tarihlerde kurulan ve eğitim- öğretim hizmeti veren medreseler içerisinde, sayı bakımından en fazla medresesi olan kazaların; Çaykara, Hayrat ve Kondu/Dernekpazarı dâhil olmak üzere köyleriyle birlikte 106 adet medrese ile Of kazası; yine Güneşera/Köprübaşı ve Araklı dâhil olmak üzere köyleriyle birlikte 73 adet medrese ile Sürmene kazası olduğunu görmekteyiz. Aynı tarihlerde, Trabzon'un şehir merkezi ve merkeze bağlı köylerinde 23, Akçaabat'ta yedi, Çarşıbaşı'nda bir, Vakfıkebir'de iki, Beşikdüzü'nde iki, Tonya'da sekiz ve Şalpazarı'nda altı adet medrese eğitim ve öğretime devam etmekteydi.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı, Trabzon, medrese, eğitim.

TRABZON MADRASAHS IN THE OTTOMAN CHRONICLES

---

* *Gönderim Tarihi:13.09.2022. Kabul Tarihi:10.04.2023.* Bu çalışma; il, ilçe ve köyleriyle birlikte bugünkü Trabzon ilinin Osmanlı Dönemi'ndeki medreselerini konu edinmektedir.

** *Prof. Dr.,* Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlâhiyat Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi, SAMSUN. mustafazekiterzi@gmail.com, *ORCID: 0000-0003-2944-2411.*

*** *Doç. Dr.,* Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlâhiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, SAMSUN. hayrettin.ozturk55@hotmail.com, *ORCID:0000-0001-6796-2122.*

ABSTRACT
The First Madrasah in the Ottomans was built in 731/1330 by Ghazi Orhan Bey; It was established in Iznik, which was the centre of the tiny principality at that time, and in this centre; Şerefüddin Dâvûd-i Kayseri, one of the Turkish scholars and thinkers, was appointed as the first Mudarris. During the Ottoman period, Madrasahs were established in every part of Anatolia and all over the country. As for Trabzon, they appeared in the districts, townships and villages as well as the centre of Trabzon. These madrasahs provided education and training services depending on the foundation contracts. The first seven of the Trabzon Madrasahs were established in the centre of Trabzon after the city's conquest, and by 1881 the number of madrases reached nine. Among the madrasahs established at various dates in the district, township and villages of Trabzon and providing education services, the districts with the highest number of madrasahs; The study revealed that there were 106 madrasahs in Of-Çaykara districts, including the villages and 73 in Sürmene districts, including Araklı and Köprübaşı with the villages. Other figures are as follows: There were 23 in Trabzon, the city centre, nearby villages, towns and other districts; 7 in Akçaabat, 1 in Çarşıbaşı, 2 in Vakfikebir, 2 in Beşikdüzü, 8 in Tonya and 6 in Şalpazarı.

Keywords: Ottoman, Trabzon, madrasah, education.

Giriş

Osmanlılar'da eğitim yüzyıllar boyunca, *resmi ve gayr-i resmi müesseseler* yoluyla yürütülmüştür. Bunlar arasında en önemlisi; *ilköğretimin* yapıldığı *Sıbyân Mektebleri'*nden[1] sonra, *orta ve yüksek seviyede teşkilatlı olarak, öğretim ve eğitim (ta'lîm-terbiye) faaliyetlerinin* en başta gelen mekânı şüphesiz ki, "*Medreseler"*dir. Osmanlılar'ın *medreseye* büyük önem verdiklerini ve ülkenin en ücra köşelerine kadar *medreseler* kurduklarını görmekteyiz. Medrese; memleketin ihtiyaç duyduğu bilgi, bilim/ilim ve kültürü veren ve bu alanda ihtiyaç duyulan elemanları yetiştiren bir eğitim öğretim kuruluşudur.

[1] Sıbyân mektepleri XVI. Yüzyıldan itibaren Osnanlı Devleti (Devlet-i Aliyye-yi Osmâniyye)'nin genelinde yaygın olan ilk mekteplerdir. Özel kişiler ve kuruluşlar tarafından yönetilen bu okullarda, genellikle 6-12 yaş arasındaki çocuklar eğitim görüyorlardı. Bu mekteplerde Kur'ân-ı Kerîm ve İslâm Dini'nin esasları öğretiliyordu. Resmi vasıfları olmamakla birlikte Osmanlı Maârif sisteminde, dini ve ahlâki bilgilerin öğretilmesine öncelik verilen ilköğretim kurumlardır.1870'li yıllarda, o dönem idari sistemine göre, Trabzon'un genelinde 615 adet Sıbyân Mektebi bulunuyordu. Bu mekteplerin 193 adedi Dernekpazarı ve Çaykara dâhil olmak üzere, Of kazasında yer alıyordu. Çaykara XIX. yüzyılda Trabzon sancağının idari teşkilâtında, Çaykara-Dernekpazarı'nın Of'a bağlı köy statüsünde olduğu dikkate alındığında, belirtilen sıbyân mekteplerinin bir kısmının ilçe sınırları içerisinde olduğu anlaşılır. 615 adet sıbyân mektebinde okuyan 13.000 dolayındaki talebenin 3.500'e yakınının Of-Çaykara ilçesindeki sıbyân mekteplerinin talebesi olduğunu görmekteyiz. Bkz. Hüseyin Albayrak, *Dünden Bugüne Merkez ve İlçeleriyle Trabzon'da Dini Hayat*, Trabzon 2019, C: IV,s. 28.

Ancak medreseler dışında bazı yerlerde de muhtelif seviye ve sistemlerde, bu nevi bilgi, bilim/ilim ve kültür faaliyetlerinin yürütüldüğü görülür. *Saray* içinde, *şehzâdelerin* yetiştirilmelerine gösterilen hususi ilgi ve itinâ; mülki, idari ve diğer bazı elemanların yetiştirildiği *Enderûn-i Hümâyûn*, Kapıkulu Askerleri'nin yetiştirildiği *Acemi Oğlanları* ve *Yeniçeri Ocakları* ve ayrıca saray dışında olmak üzere; medreselere mahreç olan *Sıbyân Mektepleri* ve her sınıftan halkı tarîkat disiplini altında yetiştirmeyi hedef alan *Tekkeler* bu cümledendir.[2] Devlet yönetimi için gerekli *bilginler (ulemâ'), yargıçlar/hâkimler (kudât), müftüler (müftiyyûn), imam-hatipler (eimme ve hutebâ'), müderrisler (müderrisûn) ve muallimler (muallimûn), hekimler/tabîbler (etibbâ'), vezirler (vüzerâ') ve diğer memur ve bürokratlar bu medreselerden eğitim ve öğretim görüyorlardı*. Bu dönemde Dinî-İslâmî eğitim ve öğretimin de esas itibariyle, geleneksel eğitim kurumlarından olan medreseler yoluyla yürütüldüğünü biliyoruz. *Talebeler Sıbyân Mektepleri'nde temel eğitim ve öğretimlerini tamamladıktan sonra, her hangi bir ilim dalında ihtisâs yapmak istediklerinde*; *o ilim dalındaki tanınmış hocaların müderrislik yaptıkları medreselere gidip buralarda ders görüyorlar ve bu medreselerden icazet alıyorlardı*.[3]

Osmanlılar'da *ilk medrese* 731/1330 senesinde, Gâzî Orhan Bey (1326-1362) tarafından; o tarihte bu küçük beyliğin merkezi olan İznik'te kurulmuş ve bu merkeze; *ilk müderris* olarak Türk âlim ve mütefekkirlerinden Şerefüddîn Dâvûd-i Kayserî (ö.751/1350) tayin edilmiştir.[4]

Medreseler'in, *buralarda ders veren hocaların/müderrislerin aldıkları yevmiyelere ve okutulan kitaplara göre tasnif edilmeleri* Osmanlılar'a mahsus bir özelliktir. Bu bağlamda Fâtih Sultân Mehmed (1451-1481), *Fâtih Medreseleri'*nin müderrislerinin aldıkları ücretlere ve buralarda okutulan ders kitaplaınra göre şu şekilde bir tasnife tabi tutulduklarını görürüz:[5]

1)Yirmili (Hâşiye-i Tecrîd) Medreseleri: Ders kitabı olarak; Kelâm'dan *"Hâşiye-i Tecrîd"* kitabının okutulmasından dolayı bu medreselere, *Hâşiye-i Tecrîd Medreseleri* adı verilmiştir. Bu medreselerin öğretim süresi 935/1526-1527 sıralarında iki sene iken, 983/1575-1576'da en az bir sene ve 1006/1597-1598 tarihinde üç ay olarak tesbit edilmiştir. Bu medreselerde, Belâğat'tan *Mutavvel,* Kelâm'dan *Hâşiye-i Tecrîd* ve Fıkıh'tan *Şerh-i Ferâiz* kitapları okutuluyordu.[6]

2)Otuzlu (Miftâh) Medreseleri: Bu medreseler de, ders kitabı olarak *"Şerh-i Miftâh'*ın okutulmasından dolayı bu isimle isimlendirilmişlerdir. Otuzlu Medreseler'in öğretim süresi 936/1529-1530 sıralarında iki sene iken, 983/1575-1576'da en az iki ay ve 1006/1597-1598 tarihinde ise üç ay olarak tesbit

---

2 Cahit Baltacı, *XV. Ve XVI. Asır Osmanlı Medreseleri Teşkîlât Târîh*, İstanbul 1967, s.16.
3 Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri,* İstanbul 1984, s.30-35; Baltacı, *a.g.e.*, s.19.
4 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara 1988, s.1.
5 Bilge, *a.g.e.*,s. 37-43; Baltacı, *a.g.e.*,s. 27-45.
6 Baltacı, *a.g.e.*,s. 37.

edilmiştir. Otuzlu medreselerde şu dersler ve kitaplar okutuluyordu: Belâğat'tan Şerh-i Miftâh Fıkıh'tan *Tenkîh ve Tavzîh*, Kelâm'dan *Hâşiye-i Tecrîd, Mesâbîh* (Bağâvî).[7]

3)Kırklı (Telvîh) Medreseleri: Bu medreselerin tahsil müddetlerinin de 942/1535-1536 sıralarında iki veya üç sene olduğu anlaşıldığı gibi, 983/1575-1576'da en az üç ay ve 1006/1597-1598 tarihinde "Hâriç Medreseleri" arasında sayılarak beş ay olması tespit edilmiştir. Kırklı medreselerde dersler ve okutulan kitaplar ise şunlardı: Belâğat'tan *Miftâhu'l-ulûm*, Usûl-i Fıkıh'tan *Tavzîh (Teftezânî*), Fıkıh'tan *Sadru'ş-şerîa* (Ubeydullah b. İshâk), Hadis'ten *Mesâbîh* (Bağâvî).[8]

4)Ellili Medreseler: Bu medreseler; *Hâric Medreseleri (İbtidâ-yi Hâric ve Hareket-i Hâric)* ve *Dâhil Medreseleri* olmak üzere iki kısma ayrılmıştı. Hâric medreselerinin tahsil müddeti 945/1538-1539 sıralarında bir yıl iken, 983/1575-1576'da en az beş ay olarak tespit edilmiştir. Bu medreselerde, Fıkıh'tan *Hidâye,* Kelâm'dan *Şerh-i mevâkıf* ve Hadis'ten *Mesâbîh (Bağâvî)* tedrîs ve takrîr ediliyordu. Dâhil medreselerinin öğretim sürelerinin 946/1539 sıralarında bir sene olduğu anlaşılmaktadır. Bu sürenin 1006/1597-1598 senesinde ise altı ay olması kararlaştırılmıştır. Dâhil medreselerinde ise Tefsir'den *Keşşâf* ve *Beyzâvî,* Hadis'ten *Buhârî,* Fıkıh'tan *Hidâye,* Usûl-i Fıkıh'tan *Telvîh* okutuluyordu.[9]

5) Mûsıla-yı Sahn ve Sahn-ı Semân Medreseleri: Bu medreselerin 946/1540-1541 ve 964/1556-1557 sıralarında öğretim sürelerinin birer sene olduğu anlaşılmakla birlikte 983/1578-1579'da altı ay ve 1006/1597-1598 tarihinde ise en az altı ay olarak tesbit edilmişti.[10] Sahn-ı Semân medreselerinde Fıkıh'tan *Hidâye,* Usûl-i Fıkıh'tan *Telvîh* ve *Şerh-i 'Adûd,* Hadis'ten *Buhârî,* Tefsir'den *Keşşâf* ve *Beyzâvî* okutuluyordu.[11] Burada şunu ifade edelim ki; ilk Osmanlı medresesinin 1330-1331'li yıllarda İznik'te kurulmasının ardından, Osmanlı eğitim sistemi önemli bir inkişaf sürecinden geçmiştir. Bu süreçte, Fatih Sultan Mehmet ve Kanuni Sultan Süleyman devirleri önemli dönüm noktaları oluşturmuştur. Fatih devrinde, ilim dallarına ve âlimlere gösterilen rağbet ve itibar artmıştır. Kurulan Sahn medreseleri, Osmanlı düşünce ve eğitim geleneğinin oluşmasında önemli bir mevkiye sahiptir. İstanbul bir ilim merkezi yapılmaya çalışılmış ve dönemin önde gelen uleması buraya davet edilmiştir. Aynı zamanda uygulanan merkeziyetçi politikalar çerçevesinde, ilmiye kariyerinin bir meslek yolu olarak düzenlenmesi de yaşanan önemli gelişmeler arasındadır. Medreseler eğitim hiyerarşisi içerisinde kapsamlı bir organizasyona tabi tutulmuş, derecelendirilmiştir. Bu süreçte Veziriazam Mahmud Paşa, Ali

---

7 Baltacı, *a.g.e.*,s. 38.
8 Baltacı, *a.g.e.*,s. 38-39.
9 Baltacı, *a.g.e.*,s. 39-40.
10 Baltacı, *a.g.e.*,s. 40.
11 Baltacı, *a.g.e.*,s. 41.

Kuşçu ve Molla Hüsrev'in katkıları zikredilmelidir. Gerçekleştirilen bu atılımlar ilmiye zümresini ve meslek yolunu derinden etkilemiş, özellikle XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Fatih devri bir ideal çağ olarak kaynaklarda zikredilmiştir. III. Murad döneminde kaleme alındığı düşünülen *Hırzü'lmülûk* adlı eserde, Fatih dönemi ilmiye zümresi için gerek kurumlaşma ve bu kurumlarda görev yapan ulema bakımından idealize edilmiştir. Zikredilen idealleştirmenin izlerine aşağıda üzerinde durulan 1577 tarihli bir hatt-ı humâyûnda da raslanmaktadır. Gelibolulu Mustafa Âlî, Fatih devrindeki eğitim alanındaki bu gelişmelere eleştiriler de getirmiştir. Ona göre Fatih'in ilim yolunu mertebelendirmesi, mansıplar arasında hiyerarşi oluşturması ve bu mansıblarda ilmiye zümresini istihdam etmesi akıllıca bir iş değildir. Fatih'in niyeti ilim kariyerini düzenleyerek bu yola rağbeti artırmaktaysa da bu iş tam aksi sonuç doğurmuş; rüşvetin ve liyakatsizliğin yolu açılmıştır. Ulema ilim yolunu bırakıp, mansıp elde etmek için her yolu caiz kabul ederek sefil bir duruma düşmüş; ilmiye zümresinin düştüğü bu hal ise, ancak Kanuni devrinin sonlarında su yüzüne çıkmıştır.

6)Altmışlı Medreseler: Kânûnî Sultân Süleymân'ın kurduğu ve tedrisata açtırdığı *Mûsıla-yi Süleymâniye* ve *Süleymâniye* bunlar arasında yer alan medreselerdendi. Bu medreselerin de tahsil müddetlerinin 952/1545-1546 sıralarında bir yıl olduğu anlaşılmaktadır. Daha sonra çıkarılan hatt-ı humâyûn ve kânûnnâmelerde, ayrıca bu medreselerden de bahsedilmektedir. Bunlarla, müderrislerine daha yüksek yevmiye verilen Altmışlı medreseler üstü medreselerin pâye/derece bakımından Sahn'dan daha yukarıda olmalarına rağmen, öğretim sürelerinin Sahn kadar oldukları ve Sahn'da tedrisine başlanılan bazı eserlerin buralarda ikmaline çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu medreselerde takrir edilen dersler ve okutulan kitaplar şunlardır: Tefsir'den *Keşşâf,* Hadis'ten *Buhârî,* Fıkıh'tan *Hidâye* ve *Şerh-i ferâiz*, Usûl-i Fıkıh'tan *Telvîh* ve Kelâm'dan *Şerh-i mevâkıf.*[12]

Burada bu vesileyle hemen ifade edelim ki, yukarıda isimlerini belirttiğimiz medreselerde verilen dersler ve bu derslerde okutulan kitaplar, İstanbul dışında/taşradaki medreselerde de aynen okutuluyordu.

İlmiyye teşkilatı bakımından Fatih devrinden sonra Kanuni Sultan Süleyman dönemi, Osmanlı ilmiye zümresinin ve meslek yolunun önemli değişiklikler geçirdiği bir diğer evredir. Sahn medreselerinden sonra ikinci önemli medrese grubu olan Süleymaniye medreselerinin kurulup faaliyete geçmesi, özellikle tıp, matematik ve hadis gibi ihtisas medreselerinin de bu medrese grubu içerisinde yer alması önemli atılımlardır. Medrese hiyerarşisi yeniden düzenlenmiş, Süleymaniye medreseleri Sahn medreselerinin üstündeki bir mevkide yerlerini almıştır. Kanuni devri mülâzemet sistemine yeni kurallar getirilmesi ve sistemin olgunlaştırılması açısından da önemli bir dönemdir. Bu

[12] Baltacı, *a.g.e.*,s. 41-42.

yeniliklerin yapılmasında şüphesiz sırayla İstanbul Kadılığı, Rumeli Kadıaskerliği ve Şeyhülislamlık görevlerini yürüten Ebussuûd Efendi'nin önemli bir rolü vardır. Ebussuûd Efendi, ilmiye teşkilatının işleyişi hususunda önemli kararlarda imzası bulunan müteşebbis bir kişilik olarak karşımıza çıkmaktadır.

8)Dâru'l-hadîs Medreseleri,

9)Dâru'l-kurrâ' Medreseleri,

10) Dâru'ş-şifâ' (Dâru'l-etıbbâ') Medreseleri.

Ellili (Hâric) medreseleri *ortamektep seviyesinde* öğretim veriyorlardı. Bu medreseler İstanbul dışında/taşrada da yer almaktaydılar. Ellili medreselerden sonra *Altmışlı* (*Dâhil) Medreseleri* geliyordu. Yukarıda belirttiğimiz gibi, *İbtidâ-i Dâhil* ve *Hareket-i Dâhil* olmak üzere iki kısma ayrılan bu medreseler, *lise seviyesinde* öğretim vermekte ve İstanbul dışında/taşra da bulunmaktaydılar. İstanbul medreselerinde *eğitim- öğretim (tedrîsât)* şu safhalarda icra ediliyordu: *Sıbyan Mektebleri'*nden sonra *Yirmili, Otuzlu, Kırklı Medreseler'de* veya *hususî hocalarda* "*muhtasarât"* adı verilen *"başlangıç derslerini"* alan talebeler *Hâric (Ellili) Medreseleri'*ne giderlerdi. *Dâhil (Dâhil) Medreseleri'*ni bitiren talebeler de; isterlerse *imamlık* veya *ilkmektep muallimliği* yapabilirler; yahut da adliyeye intisap edip staj ve imtihandan sonra *kadı nâibi* olabilirlerdi. Bunlar eğer tahsillerine devam etmek istiyorlarsa, *Fâtih Külliyesi'*ndeki *Mûsıla-yı Sahn (Tetimme) Medresesi'*ne devam edebilirlerdi. Bunlar yüksek tahsile talebe hazırlayan *"bakalorya" seviyesindeki* hazırlık mektepleriydi. Sonra yine Fâtih Külliyesi'ndeki *Sahn-ı Semân (Medâris-i Semâniyye)* gelmekteydi. O devirdeki umumî anlayış ve teâmüle uygun olarak *hukûk, hikmet, edebiyât ve ilâhiyât fakülteleri* olarak faaliyet gösteren bu medreseleri bitirip *icâzet* alanlar, *mülâzım/stajyer* olarak yevmiyeyle adliyeye intisap edebilirlerdi. Tahsiline devam etmek ve yüksek mevkilere gelmek isteyen talebeler, Sultan II. Bayezid'in (1481-1512) yaptırdığı *Altmışlı Medreseleri*'ne; burayı bitirdikten sonra da Kânûnî Sultân Süleymân'ın te'sîs ve inşâ etttirdiği *Mûsıla-yi Süleymâniye* ve *Süleymâniye Medreseleri'*ne devam edilebilirlerdi. *Süleymâniye Medreseleri*'nin en üst basamağında *Dârülhadîs* bulunuyordu. Burası bir anlamda, *lisansüstü tahsîl* veren bir müesseseydi. Süleymâniye Medreseleri, aynı zamanda ordunun *hekîm (tabîb/cerrâh)* ve *mühendis* ihtiyacını karşılamak için kurulmuş, birer *yüksek fen fakülteleriy*diler. *Dâhil Medreseleri*'ni bitiren talebeler; isterlerse Fâtih'deki *Sahn-ı Semân'*ın veya Süleymâniye'deki *Mûsıla-i Sahn'*ın ilk kısmına girebilirlerdi. XV ve XVI. asırlarda *Osmanlı Ülkesi'*nde, *Yirmili Medreseler'*den 32, *Otuzlu Medreseler'*den 22*, Kırklı Medreseler'*den 29*, Ellili Medreseler'*den 147*, Altmışlı Medreseler'*den 18, bunun dışındakilerden 72 adet ve ayrıca 20 adet *Dârülhadîs*, 15 adet *Dârülkurrâ* ve yedi adet de *Dârüşşifâ* bulunuyordu.

Osmanlılar döneminde, Osmanlı Ülkesi'nin bütününde ve Anadolu coğrafyasının her yerinde ve her bölgesinde olduğu gibi; Trabzon'un da şehir merkezinde, kazalarında, nâhiyelerinde ve köylerinde medreseler kurulduğunu

biliyoruz. Medrese sistemi ve teşkilâtı; İslâm dünyasındaki *câmi, hastahâne, imâret, kervânsarây, hân, hamâm* gibi bütün sosyal hizmet ve yardım amaçlı müesseseler gibi*, vakıf* temeli üzerine kurulmuştur. Bu medreseler bulunduğu yerlerdeki *hayır sahipleri (ashâb-ı hayr, ashâbu'l hayr)* tarafından, münferiden veya o yerleşim yerindeki*;* bu amaçla teşkil edilen *vakıflarca* kuruluyor ve idare ediliyordu. Müderrislerinin ücretleri de dâhil olmak üzere *bu medreselerin bütün masrafları*, bağlı oldukları bu vakıflarca karşılanıyordu.[13] Burada, medreselerden ayrı olarak; bazı hocaların *kendi evlerinde veya evlerinin yanında, bu maksatla inşa ettikleri mekânlarda* da özel olarak *ders verdiklerine* işaret etmek isteriz.[14]

1. Trabzon Şehir Merkezi Kaza/İlçe Nâhiye/Kasaba ve Köylerindeki Medreseler

1.1. Trabzon Şehir Merkezindeki Medreseler

Trabzon medreselerinin ilk yedisi Trabzon şehir merkezinde; ilk olarak şehrin 865/1461 senesinde fethinden sonra kurulmaya başlamıştır. 1050/1640 senesinde Trabzon'a gelen Evliya Çelebi; *Seyâhatnâme* adlı eserinde, *Trabzon'da üç adet medrese olduğunu* kaydetmektedir. Bunlar; *Ortahisâr Câmii* avlusundaki *Fâtih Sultân Mehmed Medresesi*, *Hâtûniye Câmii* yanındaki *Hâtûniye Medresesi* ve *İskenderaşa Câmii* yanındaki *İskenderpaşa Medresesi*'dir.[15]

1292/1875 senesine gelindiğinde, şehirdeki medrese sayısının dörde ve 1298/1881 senesine gelindiğinde ise bu sayının dokuza yükseldiği görülür. Bunlar, *Ortahisar Fâtih Sultân Mehmed, İmâret Hâtûniye, İskenderpaşa, Hamzapaşa (Küçükimâret), Zeytinlik Câmii, Çarşû Câmii, Müftî Câmii, Pazarkapı ve Sarâçzâde* medreseleridir.[16] 1305/1888 Yılı Vilâyeti Sâlnâmesi'ne göre, Trabzon merkezde; *İmâret Hâtûniye Medresesi, İskenderpaşa Medresesi, Hamzapaşa Medresesi, Zeytinlik Câmii Medresesi, Çarşû Câmii Medresesi, Müftî Câmii Medresesi, Pazarkapı/Bâzârkapû Medresesi ve Saraçzâde/ Serrâczâde Medresesi* olmak üzere sekiz adet medrese bulunmakta ve bu medreselerde toplam 491 talebe öğrenim görmektedir.[17] 1321/1903 Yılı Maârif Sâlnâmesi'ne göre ise; Trabzon merkezde yedi adet medrese bulunmakta ve bu medreselerde toplam 480 talebe öğrenim görmekteydi.[18] Burada şunu hemen belirtmeliyiz ki, medreselerde; mezûniyet, hastalanma, ayrılma, vefât ve başka

---

13 Ünal Taşkın, "1317(1899-1900) Maârif Sâlnâmesine Göre Trabzon Vilâyetinde Eğitim Kurumları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol: 2/7, Spring 2009, s.245-262.

14 Abdulvahit İmamoğlu, "Köprübaşı Medreseleri ve Din Eğitimine Katkıları", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu*, İstanbul 2016, *Bildiriler Kitabı*, C: II,s. 928.

15 Hüseyin Albayrak, *Trabzon'da Dini Hayat*, C: I,s. 32-39.

16 Taşkın, *a.g.e.*, s.250.

17 *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1888*, Vilâyet Matbaası Trabzon 1305, s.118.

18 *Sâlnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umûmiye 1321/1903*, s. 605.

nedenlere bağlı olarak öğrenim gören öğrenci (talebe-yi ulûm, mütederris) sayılarında artma ve eksilme olabildiği gibi; başka medreseye ta'yîn/atanma, hastalanma, ihtiyarlık/ileri yaşlılık, vefât ve başka sebeplerle; ders veren/tedrîs eden hoca (müderris) sayılarında da artma ve eksilme olabilmekteydi. Bunun yanında aynı ilçe, kasaba ve köylerdeki medrese sayılarında da artma ve eksilme olabilmekteydi.

Trabzon şehir merkezindeki medreseler şunlardır:

1.1.1.Ortahisâr Fâtih Sultân Mehmed Medresesi

Fâtih Sultân Mehmed Medresesi, Ortahisâr'da ve *Fâtih Sultân Mehmed Büyük Câmii'*nin yanında, Câmi'ye bitişik ve iki katlı olarak, 867/1462 senesinde te'sîs ve inşâ edilmiştir.[19] Fâtih Sultân Mehmed'in, 865/1461 senesinde Trabzon'u fethettikten sonra, bazı kiliseleri câmilere (cevâmi') ve mescitlere (mesâcid) tahvil ettiğini/dönüştürdüğünü görmekteyiz. Bu arada Ortahisâr'daki *Altunbaş Kilisesi'*ni de tamir edip *Fatih Câmii* adıyla Müslümanlar'ın ibadetine ve yanı başındaki hücreleri de *"Medrese"* ve *"İmâret"* olarak Müslüman gençlerin öğrenimine açmıştır.[20]

Evliyâ Çelebi Fâtih Medresesi'yle ilgili olarak şu bilgileri vermektedir: *"Ortahisâr Câmii'nin bahçesi dışında Câimi'ye bitişik Fâtih Sultân Mehmed Medresesi, odaları süslü ve güzel bir medresedir. Talebe ile doludur. Mollalık pâyesi taşıyan bir Dersiâm'ı vardır. İlim ve irfân mekânı, zarîf ve şâir kimselerin ocağı güzel bir medresedir ki, Sultân Fâtih'in yüce eserlerindendir."*[21]

Trabzon'lu tarihçi *Şâkir Şevket* bu medreselerden bahisle şunları kaydetmektedir:

> Berû taraftan, Şehriyâr-ı Ma'delet-âsâr Hazretleri, düşmân askerlerinin hânelerini, Cünûd-i İslâmiye'ye temlîk ve ba'zı kilisâyı/kliliseleri cevâmi' ve mesâcid-i şerîfeye tebdîl ve lâsiyyemâ Orta Hisâr'daki meşhûr Altunbaş Kilisesi'ni Fâtih Câmi-i Şerîfi nâmiyle ta'mîr ve tağyîr buyurub etrafında bazı hücerât, medâris ve ebniye ihdâs eylemişlerdir.[22]

Bu alıntıyı bugünkü Türkçe ile şöyle ifade edebiliriz:

> Öte yandan, devlet işlerini adaletle yürüten Pâdişâh Fâtih Sultân Mehmed Hazretleri, düşman askerlerinin evlerini Müslüman askerlere vermiş, bazı kiliseleri câmi-yi şerîflere ve mescid-i şerîflere dönüştürmüş ve bu arada özellikle Ortahisâr'daki ünlü 'Altunbaş Kilisesi' ni de onartıp bazı değişiklikler yaparak 'Fâtih Câmi-i Şerîfi' ismiyle câmiye tahvil etmiş ve etrâfında yeniden bazı odalar, medreseler ve binalar yaptırmıştır.

---

19 Albayrak, *a.g.e.,* C: I, s.43.
20 Albayrak, *a.g.e.,* C: I, s. 45.
21 *Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi'nden Seçmeler*, İstanbul 1971, s.172.
22 Şâkir Şevket, *Trabzon Tarihi*, İstanbul 1294/1877, s.59.

1317/1899 Yılı Maârif Sâlnâmesi'ne göre 65 talebesi;[23] yine aynı sâlnâmeye göre 1318-1320/1900-1902 yılları arasında 120 talebesi;[24] 1321/1903-1904 Yılı Maârif Sâlnâmesi'ne göre ise110 talebesi[25] olan bu medresede Hacı Hâfız Şâkir Efendi, Hacı Pîr Efendi ve Hacı Fâik Efendi *müderrislik* yapmışlardır.[26]

1.1.2. Hâtûniye İmâret Medresesi

İmâret mahallesinde *Hâtûniye Câmii'nin* kuzeyinde yer alan bu medrese, *Sultân II. Beyazıt'ın* hanımı ve Yavuz Sultân Selîm'in annesi *Ayşe Gülbahâr Hâtûn'un* 911/1505 senesinde ölümü ve *İmâret hazîresine* defnedilişinden on beş sene sonra (920/1514) buraya inşâ edilmiştir.[27] Medreseye ilâve edilen *câmi, dâru'l-kurrâ', mekteb, imâret (dâru'z-ziyâfe) matbah/mutfak, furûn/fırın ve misafirler için âhûr/ahır (ıstabl)* ile burada bir *külliye/kampüs* kurulduğunu görüyoruz.[28] 1305/1888 Yılı Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi'ne göre dört müderrisi ve 120 talebesi,[29] 1317/1899 Yılı Maârif Sâlnâmesi'ne göre 93 talebesi olan bu medresede, Hâfız Ahmed Efendi, Kara Dâvûd b. Kemâl Efendi, Küçük Hasan Efendi, Kutbeddîn Merzifonî, Ahîzâde Sinâneddîn Yûsuf Efendi, Eğri Abdî, Rûşenîzâde Ni'metullâh Efendi, Alâeddîn Alî Ma'nevî, Baba Acem Efendi, Bağdâdîzâde Ahmed Çelebî, Şeyhoğlu Efendi, Deli Ali Efendi, Ali b. Kâsım Zeytûnî Efendi, Şücâeddîn İlyâs Efendi, Karaabalı Efendi ve en son Trabzon Müftüsü Ahmed Mâhir Efendi (Durukan) müderrislik yapmışlardır.[30]

1330-1331/1912-1913 senelerinde Trabzon'da valilik yapan Mehmed Ali Aynî bu medreseyi tamir ettirmiştir. Valinin bu konudaki çalışmaları *Şeyhulislâmlık (Meşîhat-ı İslâmiye)* tarafından takdir edilmiş ve bu konuda gereken yazıların yazıldığı *Evkâf Nezâreti'*ne de, bildirilmiştir. 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen *Tevhîd-i Tedrîsât/Öğretimin Birliği Kânûnu* gereğince; il, ilçe ve köylerdeki bütün medreseler kapatılmış ve bu konuda *Maârif Vekâleti/Milli Eğitim Bakanlığı*'na bilgi verilmiştir. Bu tarihten itibaren Trabzon'daki medreselerin ihyası veya tamiri konusu artık daha gündeme gelmemiş ve ayakta kalabilen *birkaç medrese binası da tahripkâr bir anlayışla* ve çeşitli vesilelerle tamamen yok edilmiştir. Bu medreseden de günümüze hiçbir kalıntı ulaşmamıştır.[31]

---

23 *Sâlnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umûmiye 1321/1903*, s. 605.
24 *Sâlnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umûmiye 1321/1903*, s. 605.
25 *Sâlnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umûmiye 1321/1903*, s. 605.
26 *Sâlnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umûmiye 1321/1903*, s. 605; Albayrak *a.g.e.*, C: I, s. 38,46.
27 Albayrak, *a.g.e.*, C: I, s. 47-56.
28 *Trabzon Hurûfât Defterleri-Vakıflar ve Görevlileri (1691-1835)*, Haz. Necmettin Aygün-Turan Açık-Eyüp Şimşek, Serander Yayınları, Ankara 2019, s.111,141.
29 *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1888*, s.118
30 *Sâlnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umûmiye 1317/1900*, s. 1295.
31 Hüseyin Albayrak, *Trabzon'da Dini Hayat*, I,38-41

1.1.3. İskenderpaşa Medresesi

Trabzon'un İskenderpaşa mahallesinde ve *İskenderpaşa Câmii'*nin kuzeyinde yer alan bu medreseyi, Yavuz Sultân Selîm'in valilerinden İskenderpaşa 936/1529 senesinde yaptırmıştır.[32] 1305/1888 Yılı Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi'ne göre sekiz müderrisi ve 80 talebesi;[33] 1317 /1899 Yılı Maârif Sâlnâmesi'ne göre 45 talebesi olan bu medresede Hâşim Efendi, Tevfîk Efendi ve Küçükibrâhimzâde Hacı Mehmed Efendi müderrislik yapmışlardır.[34] Cumhuriyet Meydanı'nda yer almış olan bundan önceki Trabzon Belediye binasının doğu cephesine bitişik iki katlı ve 15-20 odalı medrese binası, yakın yıllara kadar ayakta kalabilen en eski medreselerden biriydi. Tekke, dergâh ve medreselerin kapatılmasından sonra kendi haline bırakılarak terkedilen bu medrese binası, daha sonra yıkılmış ve yerine başka binalar yapılmıştır.[35]

1.1.4. Hamzapaşa (Küçük İmâret) Medresesi

İmâret Hâtûniye Medresesi'nin batı yönünde Kavakmeydanı mahallesinde yer alan bu medrese, 951/1544 yılında inşa edilmiştir.[36] İmâret Hâtûniye Medresesi'ne oranla daha küçüktür. 1305/1887 Yılı Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi'ne göre; üç adet müderrisi ve 45 talebesi olan medresede,[37] Aydınlızâde Mehmed Efendi ve Aydınlızâde Ömer Efendi;[38] 1317/1899 Yılı Maârif Sâlnâmesi'ne göre ise 11 talebesi olan bu medresede Hacı Ahmed Efendi müderrislik yapmışlardır.[39] Ne var ki, bu medrese de yıkılarak günümüze hiçbir kalıntısı ulaşmamıştır.

1.1.5. Zeytinlik Câmii Medresesi

Bu medrese Zeytinlik Câmii'nin bulunduğu yerde, 1135/1722-1723 senesinde yaptırılmıştır.[40] Günümüze hiçbir kalıntısı ulaşmayan bu medresenin 15-20 kadar odasının olduğu; 1305/1888 Yılı Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi'ne göre yedi müderrisi ve 25 talebesi,[41] 1317 /1899 Yılı Maârif Sâlnâmesi'ne göre 20 talebesinin olduğu ve medresede; Oflu Hâcı Mustafa Efendi, Hâcı Hâfız Sâlih Efendi ve Hacı Ahmed Efendi'nin ders verdiği bilinmektedir.[42]

---

32 *Trabzon Hurûfât Defterleri*, s.48; Albayrak, *a.g.e.,* C: I, s. 57..
33 *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1888*, s.118.
34 *Sâlnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umûmiye 1317/1900,* s. 1295; *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1903*, s.311.
35 Hüseyin Albayrak, *Trabzon İskender Paşa Külliyesi*, Trabzon 1998, s.39; Albayrak, *a.g.e.,* C: I, s. 57.
36 *Trabzon Hurûfât Defterleri*, s.123, 215; Albayrak, *a.g.e.,* C: I, s. 61.
37 *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1888*, s.118
38 Albayrak, *a.g.e.,* C: I, s.. 62.
39 *Sâlnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umûmiye 1317/1900,* s. 1295.
40 Albayrak, *a.g.e.,* C: I, s.. 62.
41 *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1888*, s.118
42 *Sâlnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umûmiye 1317/1900,* s. 1295; Albayrak, *a.g.e.,* C: I, s.64.

1.1.6. Çarşû Câmii Medresesi

Çarşû Câmii'yle birlikte ve Câmi'nin batı yönünde, 1235/1819-1920 yılında Trabzon Valisi Hazînedârzâde Osmân Paşa tarafından yaptırılmıştır.[43] 1305/1888 Yılı Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi'ne göre beş müderrisi ve 35 talebesi,[44] 1316 /1899 Yılı Maârif Sâlnâmesi'ne göre 20 talebesi olan bu medresede Seyfeddîn Efendi müderrislik yapmıştır.[45] Sekiz veya on adet odasının olduğu ve her odasında dört beş talebenin öğrenim gördüğü bu medresenin binasından da günümüze hiçbir kalıntı ulaşmamıştır.[46]

1.1.7. Müftî Câmii Medresesi

Trabzon'un Bitpazarı semtinde Çarşı Mahallesi'nde ve Müftü Camii'nin hemen yanı başında yer alan bu medresenin; kitabesi bulunmadığı için, hangi tarihte inşâ edildiği kesin olarak bilinmemekle birlikte; yapım yılı olarak 1155/1742 ve 1167/1753-1754 tarihleri verilmektedir.[47] 1305/1888 Yılı Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi'ne göre altı müderrisi olan bu medresede 30 talebe ders görmekteydi.[48] Bu medresede Semercizâde Mehmed Efendi müderrislik yapmıştır. Semercizâde Mehmed Efendi'nin Trabzon'un Ruslar tarafından işgali nedeniyle şehirden göç etmesi ve 1334/1915-1916 senesinde ölümü üzerine medrese kapanmıştır. Hiçbir kalıntısı günümüze ulaşmayan medresenin altı veya sekiz adet odası olduğu belirtilmektedir.[49]

1.1.8. Saraçzâde/Serrâczâde Medresesi

Trabzon il merkezindeki mahallelerden *Câmiikebîr Mahallesi*'nde, *Ortahisâr Fatih Büyük Câmii'*nin tam karşısında yer alan ve bir müderrisi ile 61 talebesi olan bu medreseyi, 1176/1762-1763 senesinde, ilk defa olarak Serrâczâde Mustafa Efendi yaptırmıştır. Mescid ve kütübhânesinin yanması üzerine, yerine Müderris Pîr Ahmed Nazîf Efendi'nin gayretiyle 1265/1848-1849 senesinde, Trabzon valisi Tepedelenli İsmâil Rahmi Paşa (1848) veya Hayrettin Paşa (1848-1849) tarafından mescid ve kütübhâne ile birlikte bu binaların yanına, bir de medrese yaptırıldığını biliyoruz.[50] 1305/1888 Yılı Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi'ne göre bir müderrisi ve 61 talebesi olan bu medresede.[51] Müderris Pîr Ahmed Nazîf Efendi ders vermiştir.[52] Bu medresenin bir bölümü günümüze ulaşmıştır.

---

43 Hüseyin Albayrak, *a.g.e.*, C: I,s. 74.
44 *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1888*, s. 118.
45 *Sâlnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umûmiye 1317/1900,* s. 1295.
46 Albayrak, *a.g.e.*, C: I, s. 38,74-75.
47 Albayrak, *a.g.e.*, C: I, s. 67-68.
48 *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1888*, s. 118.
49 Albayrak, *a.g.e.*, C: I, s. 68.
50 Albayrak, *a.g.e.*, C: I, s. 69.
51 *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1888*, s.118
52 Albayrak, *a.g.e.*, C: I, s. 69.

1.1.9. Pazarkapı/Bâzârkapû Medresesi

Trabzon'un Mumhâneönü semtinde, Pazarkapı/Bâzârkapû (Bâbıbâzâr) Câmii'nin hemen yanı başında yer alan bu medrese, câmi ile birlikte 1266/1849 yılında yaptırılmıştır.[53] Medrese'nin Hacı Mehmed Nazîf Efendi tarafından kurulduğu tahmin edilmektedir.[54]1305/1888 Yılı Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi'ne göre iki müderrisi ve 95 talebesi;[55] 1316/1899 Yılı Maârif Sâlnâmesi'ne göre 25 talebesi olan bu medresede Dervîş Efendi müderrislik yapmıştır.[56] Medrese'den günümüze herhangi bir kalıntı ulaşmamıştır.

1.2. Trabzon'un Merkeze Bağlı Mahalleleriyle Kaza, Nâhiye ve Bağlı Köylerindeki Medreseler

Trabzon'un şehir merkezinde olduğu gibi kaza, nâhiye ve bağlı köylerinde de medreseler açıldığını görüyoruz. Bu kazalardan biri; en çok medresenin bulunduğu Of kazasıdır. 1286/1869 Yılı Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi'nde;[57] Of'taki mevcut medrese sayısı 350 olarak gösterilmiştir. Her ne kadar Of Trabzon'un ilmiye geleneğinin ve buna bağlı olarak medreselerin yoğun olduğu bir kazası olsa da, nüfusu ve köy sayısı hesaba katıldığında 350 rakamıyla belirtilen sayının oldukça abartılı olduğu anlaşılmaktadır. Zira aynı Sâlnâmede köy sayısı 108 ve cami sayısı 139 iken, bu ilçenin her bir köyüne ortalama üç adetten fazla medrese düşmektedir. Bu ise normal şartlarda kabul edilebilir bir durum değildir. Biz Osmanlı rakamlar sisteminde sıfır rakamının nokta (.) şeklinde gösterildiğinden hareketle; bu rakamda/sayıda matbaa hatası olduğunu var sayarak, doğru sayının otuz beş olduğunu düşünüyoruz. Ayrıca bu ilçede, çok sayıda öğrencisi olmadığı için *medrese* olarak anılmasa da ferdi olarak icâzet veren hocalar da vardı. Medreselerin dışında olmak üzere, köylerin belirli merkezlerinde ya da camilerin müştemilâtında bir veya birkaç talebeye, sadece hafızlık ya da Arapça icâzeti veren hocaların eğitim ve öğretimlerini sürdürdükleri evler de bu sayıya ilâve edilmiş olabilir.[58]

Trabzon'un şehir merkezi, kazâ, nâhiye, mahalle ve köyleri içerisinde, en çok medresenin yer aldığı yerleşim yeri olan ve bugünkü Hayrat, Dernekpazarı ve Çaykara ilçelerini içine alan Of ilçesindeki; çocukların ve yetişkin halkın dini yönden aydınlanmasında etkili olan medrese haricindeki mekânlar olarak câmi, mescid ve tekkeleri zikretmek gerekir, diye düşünüyoruz. Bu bağlamda anılan ilçede; köyleriyle birlikte, 98 imam ile 137 hatîbin görev yaptığı 139 adet cami ile 150 adet mescid, 191 adet sıbyân mektebi ve bir tane de tekke bulun-

---

53 Albayrak, *a.g.e.*, C: I, s. 65.
54 Albayrak, *a.g.e.*, C: I, s. 65.
55 *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1888*, s.118
56 *Sâlnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umûmiye 1317/1900,* s. 1295.
57 *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1869*, s.71.
58 Mustafa Tuncer*, Bir Marka Değeri Olarak Oflu Hoca Kimliği ve Yetiştiği Ortam,* İstanbul 2019, s.130-136.

maktaydı.[59] 6.000 kişisi Müslim ve 88 kişisi Gayr-i Müslim olarak 6.088 haneli 108 adet mahalle ve köyü olan ve toplam 23.541 kişinin yaşadığı bu ilçede Müslüman Türkler'in sayısı 22.825 ve Hıristiyan Rûmlar'ın sayısı ise 358 kişiyi buluyordu. Bu nüfusun 4.680 kadarını Müslüman Türk ve 47 kadarını da Hıristiyan Rûm çocuklar teşkil ediyordu.[60]

1321/1903 Tarihli Trabzon Vilâyet Sâlnâmesi'nde, Of kazâsının bu durumu şu şekilde belirtilmektedir:

> Of'ta medrese ve mekteb gibi mebânî her taraftan ziyade olmakla beraber medrese ve talebe-i ulûm-i şerîf çoktur. Ekser köylerde müteaddid mesâcid-i şerîfe vardır. Hocalarla talebe mesleklerine mahsûs elbiseyi ve ehl-i kurâ da kısmen zibka ve mintân ve kısmen karavana şalvâr giyerler.[61]

Of'a ilişkin bu bilgiyi bugünki Türkçe ile şöyle ifade edebiliriz:

> Of'ta medrese ve mektep gibi binalar, her tarafta olduğundan daha çok sayıda bulunmakla birlikte, özellikle medreseler ve buralarda okuyan ilim aşığı öğrenciler de bir o kadar çoktur. Çoğu köylerde birden fazla câmi ve mescid vardır. Hocalar ve öğrenciler mesleklerine has kıyafetlerini; köylüler de, kısmen zipka ve mintan, kısmen de karavana şalvar giyerler.

Adı geçen Sâlnâme'de Akçaabat şehir merkezinde iki adet medrese ve iki adet câmi, köylerinde altı adet medrese ve 108 câmi;[62] Sürmene-Araklı çarşısında bir adet medrese ile iki câmi; Humurgân çarşısında bir adet câmi-i şerîf ile bir mekteb-i rüşdiye/ortaokul;[63] Vakfıkebir şehir merkezinde bir adet ve köylerinde ise 120 odalı 500 talebeyi istiâb eden/içine alıp barındıran dört adet medrese ile merkezde bir ve köylerde 50 adet mekteb-i ibtidâî/ilkokul ve 56 adet câmi ve mescid;[64] Yomra'da (Vakfısağîr), toplam 4.459 haneli köylerinde 10 adet medrese, 49 câmi ve mescid ile 65 adet mekteb-i ibtidâî;[65] Şalpazarı dâhil olmak üzere Beşikdüzü'nde (Şarlı karyesi/nâhiyesi) bir adet medrese, bir câmi ile bir mekteb-i ibtidâî, bir tekye ve 3.585 haneli köylerinde, dört adet medrese, 48 câmi, bir tekye ile 43 mekteb-i ibtidâî;[66] Tonya nâhiyesinde, şehir merkezinde bir harap câmi ile bir mekteb-i ibtidâî ve 2.455 haneli köylerinde beş adet medrese ile 15 câmi ve 19 ibtidâî mekteb[67] bulunuyordu.

---

59 *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1869,* s.70.
60 *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1869,* s.70.
61 *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1904,* s.257.
62 *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1904,* s.254.
63 *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1903,* s.260.
64 *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1903,* s. 264.
65 *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1903,* s. 244.
66 *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1903,* s. 264.
67 *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1903,* s. 264.

Sâlnâme verilerine göre[68] bu dönemde, Trabzon şehir merkezinde dokuz, Çaykara dâhil Of'ta otuz beş, Vakfıkebir'de on bir, Sürmene'de sekiz, Akçaabat'ta bir adet medrese bulunuyordu. Adı geçen Sâlnâme'de, Trabzon vilâyetine tabi bugünkü tüm ilçe, kasaba ve köylerde ise 64 medrese olduğu kayıtlıdır.[69]

Burada ayrıca; *Trabzon, Gümüşhane ve Lâzistân sancaklarından oluşan tüm Doğu Karadeniz Bölgesi'nde, 297 adet medresenin bulunduğunu, bu medreselerde 325 müderrisin ders verdiğini ve 6.507 talebenin öğrenim gördüğünü,* kaydedelim.[70]

1.2.1. Muhtelif Tarihlerde Trabzon Şehir Merkezi Kaza Nâhiye ve Köylerindeki Medreseler

Sâlnâme verilerine[71] göre muhtelif tarihlerde; Trabzon şehir merkezinde, ayrıca kaza, nâhiye ve köylerinde bulunan medreseleri; isimleri, medrese, müderris ve talebe sayılarıyla tabloda gösterilmiştir.

Sıra	Şehir Merkezi Kaza ve	Medrese	Müderris	Talebe
1	Trabzon Şehir Merkezi	9	9	174
2	Vakf-ı Kebîr Nâhiyesi	11	11	307
3	Akçaâbâd Nâhiyesi	1	1	55
4	Vakf-ı Sağîr Nâhiyesi (Yomra)	-	1	-
5	Maçka Nâhiyesi	-	-	-
6	Of Kazası	35	82	2.364
7	Sürmene Nâhiyesi	8	8	110
8	T0PLAM:	**71**	**111**	**3.010**

Yukarıdaki cetvelde görüldüğü şekliyle; muhtelif tarihlerde Trabzon şehir merkezi, kaza, nâhiye ve köylerinde 71 adet medrese bulunmaktaydı. Bu medreselerde 111 müderris hoca ders vermekte ve 3.010 talebe öğrenim görmekteydi.

1288/1871 ve 1289/1872 Yılı Trabzon Vilâyeti Sâlnâmelerine[72] göre, Trabzon şehir merkezinde dört, Akçaabat'ta bir adet; ayrıca 1292/1875 Yılı Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi'n[73] göre, Trabzon şehir merkezinde dört, Akçaabat'ta bir adet; medrese olduğu görülmektedir.

1322/1904 yılına gelindiğinde; Trabzon'un şehir merkezinde ve ayrıca kaza, nâhiye ve köylerinde, yukarıda verdiğimiz sayılarla birlikte toplam 149

---

68 *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1869*, s. 71,77.
69 *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1869*, s.71,77.
70 *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1869*, s.70-77; *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1872*, s. 90-91,93; *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1875*, s.104-105.
71 *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1869*, s.71.
72 *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1871*, s.104; *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1872*, s.102.
73 *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1875*, s.104-105.

adet medrese bulunmakta ve bu medreselerde, toplam 4.085 talebe ders görmekteydi.[74] Bu medreseler ile buralarda öğrenim gören öğrenci sayılarını, bir çizelge içerisinde şu şekilde gösterebiliriz:[75]

Medrese İsimleri	**Medrese Sayıları**	**Talebe Sayıları**
Trabzon Şehir Merkezi (Merkeze yakın köy ve kasabalardaki medreseler dâhil)	23	763
Akçaâbâd (Düzköy'deki medreseler dâhil)	7	557
Vakfıkebîr (Çarşıbaşı, Tonya, Beşikdüzü, Şalpazarı'ndaki medreseler dâhil)	12	813
Maçka	1	22
Sürmene (Araklı'daki medreseler dâhil)	37	680
Of (Çaykara'daki medreseler dâhil)	69	1.482
TOPLAM	**149**	**4.085**

1.2.2. Akçaabat İskefiye/Çarşıbaşı Vakfıkebir Tonya Şarlı/Beşikdüzü ve Şaryeri/Şalpazarı Medreseleri

Yukarıda ilgili kısmındaki listelerde gösterdiğimiz şekliyle; Trabzon'un doğu bölgesinde yer alan Of-Çaykara-Hayrat-Dernekpazarı, Sürmene-Köprübaşı-Araklı-Yomra-Arsin ve Maçka ilçe merkezleri ve köylerinde olduğu gibi; batı bölgesinde yer alan Akçaabat-Düzköy-Çarşıbaşı-Vakfıkebir-Tonya-Beşikdüzü-Şalpazarı ilçe merkezleri ve köylerinde de önemli sayıda medrese tesîs ve inşâ edilmiştir. Bu medreseler; genelde bu yerleşim yerlerinde ikamet eden halkı irşâd ve özelde ise buralarda öğrenim görmek isteyen öğrencilere/ talebe-yi ulûma ders okutma (tedrîs) hizmeti vermişlerdir.

Aşağıda yer aldığı üzere; *Trabzon Hurûfât Defterleri'*nde, 1305/1888, 1320/1902, 1321/1903, 1322/1904 *Yılları Trabzon Vilâyeti Sâlnâmeleri*'nde, *2495 Numaralı Trabzon Evkâf Defteri'*nde ve *8780 ve 8786 Numaralı Trabzon Meşîhat Şeriye Sicil Defterleri'*nde kayda geçmiş olan bu medreseleri şu şekilde gösterebiliriz.[76]

---

74 *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1904*, s.126-128,138.

75 *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1904,* s.126-128,138.

76 *Trabzon Hurûfât Defterleri*, s. 269; *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1888*, s.118-120; *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1902*, s.169-170,199,220; *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1903*, s.245-246,254,264, 345; *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1904*, s.126-128,138,144,148; *2495 Numaralı Trabzon Evkâf Defteri*; *8780 ve 8786 Numaralı Trabzon Meşîhat Şer'iyye Sicil Defterleri;* Albayrak, *a.g.e.*, C: I, s. 12-30.

Adı	**Mevkii**	**Müderrisi**	**Talebe Sayısı**	**Kurucusu**
Nefs-i Polathâne Medresesi	Akçaabat-Şehir Merkezi	Mevlüd Efendi (ve isimleri kayıtlı olmayan diğer 9 müderris)	100 - 250	Hâcı Mehmed Ağa
Dûrpınar Medresesi (Medrese-yi Kebîr)	Akçaabat-Dûrpınar	Mehmed Niyazi Ef., Bulutoğlu Musa Ef. (ve isimleri kayıtlı olmayan diğer 8 müderris)	300-167	Sâlihzâde Hacı Ali Efendi ve Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Metinganiya Medresesi	Akçaabat-Sertkaya-Arpacılı-Bozdoğan	11 Müderris (İsimleri Bilinmiyor)	40	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Haçka Medresesi	Düzköy-Düzalan	Molla Ahmed, Abdullah Hâfız	Bilin-miyor	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Sidiksa Medresesi	Düzköy-Çayırbağı	Hüseyin Efendi, Molla Ali	125	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
S(a)tari Medresesi	Akçaabat-Kaleönü-Ortaköy-Sarıköy-Tütüncüler	13 Müderris (İsimleri Bilinmiyor)	35	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Galinos Medresesi	Akçaabat-Yeni Cami	14 Müderris (İsimleri Bilinmiyor)	34	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Hamîdiye Medresesi	Akçaabat-Lâzlar	Mevlüd Hilmi Efendi	47	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Hamîdiye Medresesi	Akçaabat-Şinik	Mustafa Efendi	100	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Sekmese (?)Medresesi	Akçaabat-Kisarna-Bengisu	Mehmed Bahâeddîn Efendi	130	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Eyyâm (?) Medresesi	Akçaabat-Kisarna-Bengisu	Yûnus Efendi	84	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Hamîdiye Medresesi	Akçaabat-Eyin (Ayen)	Mehmed Efendi	9	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
İskefiye Medresesi	Çarşıbaşı-Şehir Merkezi	Ahmed Efendi	50-113	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Folağazı Medresesi	Vakfıkebir (Folağazı)-Şehir Merkezi	Bilinmiyor	50-80	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Leğovisa Medresesi	Vakfıkebir-Mısırlı	Mûsâ Efendi, Bakkâlzâde İsmail Hakkı Efendi	40	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Pazaryeri Medresesi	Tonya- Şehir Merkezi	Bilinmiyor	Bilin-miyor	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Barkozmanlı Medresesi	Tonya-Kayacan	Bilinmiyor	38	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Kumyatak Turalı Medresesi	Tonya-İskenderli-Turalı	Havuroğlu Ahmed Efendi, Bakkâlzâde İsmâîl Hakkı Efendi, Kalfaoğlu Osmân Efendi, İdrîs Efendi, Sâlih Efendi	33	Havuroğlu Ahmed Efendi ve Ashâb-ı Hayr (Hayır Sahipleri)

Ağırköy Medresesi	Tonya-Ağırköy	Bilinmiyor	45	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Melikşah Medresesi	Tonya-Melikşah	Bilinmiyor	Bilin-miyor	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Şova (Şeva) Medresesi	Tonya-Şenocak	Bilinmiyor	36	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Şarlı Feyzihüdâ Medresesi[77]	Beşikdüzü-Şehir Merkezi	Dersiâm Durmuşzâde Hâcı Osmân Efendi, Melikzâde Hâcı Abdülvehhâb Efendi, Kethüdâzâde Hâcı Hâfız Ali Efendi	55	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Şarlı Oğuz Medresesi	Beşikdüzü-Türkelli (Oğuz Köyleri)	Uzunhüseyinzâde Hâcı Hâfız Ali Efendi Kethüdâzâde Hâcı Hâfız Ali Efendi	Bilin-miyor	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Mesopleya Medresesi	Beşikdüzü-Dağlıca	Bilinmiyor	Bilin-miyor	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Kozluca Medresesi	Beşikdüzü-Kozluca	Bilinmiyor	Bilin-miyor	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Şâryeri/ Şâlyeri (Şârpazarı/ Şâlpazarı) Medresesi	Şalpazarı-Şehir Merkezi	Tıkmanzâde Hâfız Ali Efendi, Dersiâm Karaalizâde Osman Ef., Kuloğlu İbrahim Ef., Kelecoğlu Hüseyin Efendi	42?	Dersiâm Karaalizâde Osman Efendi b. Ali
Gölkiriş Medresesi[78]	Şalpazarı-Gölkiriş	Cürezâde Garîb Osman Efendi b. Hasan	36?	Cürezâde Garîb Osman Efendi b. Hasan

[77] 15 Haziran 1908 tarihli bir vakıf kaydından; *Şarlı/Beşikdüzü'ndeki medresede ders veren Hocaların/müderrislerin maâşını karşılamak üzere bir para vakfı kurulduğunu* anlıyoruz. Buna göre Hacı Ali Fehmi Efendi, Şarlı merkezdeki Feyz-i Hüdâ Medresesi için 15 Osmanlı Lirası vakfetmiş ve bunun nemasından müderrisin yıllık 100 kuruş olan maaşının karşılanmasını istemiştir. Bilindiği gibi Osmanlı sisteminde din görevlilerin maaşı genellikle para vakfı yolu ile karşılanırdı. Bir hayırseverin verdiği para, genellikle yıllık % 10 ile 20 arasında değişen bir oranla bugünkü kredi usulüne benzer tarzda borca verilir; ortaya çıkan kazançla da bu görevlilerin maaşları karşılanırdı. Bkz, *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi*, Trabzon Esası Defter 155, Kayıt No: 3052.

[78] Gölkiriş köyü Köprübaşı mevkiindeki bu medrese, 18 adet *hücre/oda* ve bir adet *dershaneden* müteşekkil olup Cürezâde Osman Efendi b. Hasan Efendi tarafından kurulmuştur. Belgede, Osman Efendi'nin; köyün ahalisinden ve meşhur ulemadan olduğu, 70 yaşını aştığı ve aynı zamanda hasbi olarak öğrenci okuttuğu ve çok sayıda öğrenciye icazet verdiği vurgulanmaktadır. 1909 tarihindeki bu kayıt, köydeki münhâl müderrislik kadrosuna tayin yapılmasına dair bir imtihan vesilesi ile tutulmuştur. Buna göre boş müderrislik kadrosu için medresenin kurucusu olan Cürezâde Osman Efendi, *Trabzon Şer'iye Mahkemesi'nde oluşturulan ilmî bir heyet huzurunda imtihana* tabi tutulmuştur. Yapılan sınavda, *Osman Efendi'nin ehliyeti tasdik edilmiş ve medresenin vakfiyesindeki şartları da yerine getirdiği vurgulanarak söz konusu medresede müderris olarak görev yapması için şahsına berât verilmesi karar altına* alınmıştır. Ayrıca belgede, Osman Efendi'nin yaptıklarının bunlarla sınırlı olmadığı; *aynı zamanda medresenin müderrisine maaş verilmesi için 1000 kuruştan oluşan bir para vakfı kurduğu vurgulanmakta ve yıl sonrasına ait bir başka vakıf kaydı da bu durumu tasdik* etmektedir. Bkz, *Trabzon Meşîhat Şer'iyye Sicil Defteri,* No: 8780, s.16; *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi,* Trabzon Esası Defter, 157.

Dorukkiriş Medresesi	Şalpazarı-Dorukkiriş	Bilinmiyor	8	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Doğancı Medresesi	Şalpazarı-Doğancı	Bilinmiyor	13	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Simenli Medresesi	Şalpazarı-Simenli	Bilinmiyor	18	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Alagâvur Lügütlü Medresesi	Şalpazarı-Geyikli	Cürezâde Garîb Osman Efendi b. Hasan Dervişoğlu, Molla İbrâhîm Efendi Calluğu (Callıoğlu) Hasan Efendi	5	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)

Yukarıda verdiğimiz listede görüleceği gibi; bu yerleşim yerlerinde açılan toplam 31 adet medresede, 32 müderris ders vermekte ve 1.814 talebe öğrenim görmekteydi.

Ayrıca belirtelim ki; 1298/1881 Yılı Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi'ne göre; Trabzon merkezde dört, Of'ta 65, Sürmene'de 34, Yomra'da üç, Maçka'da bir, Akçaabat'ta iki, Vakfıkebir'de üç, Tonya'da sekiz, Şarlı'da (Beşikdüzü) üç adet medrese yer alıyordu.[79] 1321/1903 Yılı Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi'ne göre ise; Trabzon Yomra'da 10, Tonya'da beş, Vakfıkebir'de *toplam 124 odalı ve 500'den fazla talebesi olan dört adet medrese* bulunmaktaydı.[80] Yine 1322/1904 Yılı Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi'ne göre de; Trabzon Yomra'da 10, Şarlı'da (Beşikdüzü) dört, Tonya'da beş, Akçaabat'ta sekiz adet medrese bulunuyordu.[81] Anılan sâlnâmelerin kaydettiği toplam medrese sayısı ise 164 adedi bulmaktaydı.

1.2.3. Yomra ve Arsin Medreseleri

Trabzon'un Yomra ve Arsin ilçelerinin şehir merkezlerinde ve köylerinde de medreseler kurulduğunu ve eğitim-öğretime (tedrîsât) açıldığını görmekteyiz. Bu medreseleri, 1305/1888 Yılı Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi verilerine göre, bir çizelge içerisinde şu şekilde gösterebiliriz:[82]

Sıra No	**Medrese'nin Adı**	**Mevkii**	**Talebe Sayısı**
1	Arsin (Arsen) Medresesi	Arsin-Şehir Merkezi	57
2	Foşa Medresesi	Arsin-Fındıklı	64
3	Hara Medresesi	Arsin-Yolüstü	21
4	Kocaba Medresesi	Yomra-Kocaba	62
5	Tâhir Efendi Medresesi	Yomra-Gülyurdu	60
6	Tâhir Efendi Medresesi	Yomra-Kömürcü	60
7	Kalafka Medresesi	Yomra-Kömürcü	4

79 *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1881*, s. 146.
80 *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1903*, s. 244, 246, 254.
81 *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1904*, s. 126-128,138.
82 *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1888*, s. 119; Albayrak, *a.g.e.,* C: VII, s. 536-537.

8	Fodil (Kodil) Medresesi	Yomra-Oymalı	30
9	Mesahor Medresesi	Yomra-Özdil	35
TOP.	**9**		**393**

Görüleceği üzere, anılan sâlnâmenin kaydına göre, bu yerleşim yerlerinde kurulan dokuz adet medresede 393 talebe öğrenim görmekteydi.

1.2.4. Of-Çaykara Medreseleri

Trabzon'un en çok medresesi olan ilçeleri; Hayrat-Dernekpazarı dâhil olmak üzere Of-Çaykara ilçeleridir. Bu ilçelerin şehir merkezlerinde ve köylerinde çok sayıda medrese kurulmuş ve bu medreseler; ilim taleb etmek/okumak isteyen talebelerin eğitim almalarına ve öğrenim görmelerine hazır hale getirilmiştir. 1305/1888 Yılı Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi'ne göre, Hayrat-Dernekpazarı-Çaykara dâhil olmak üzere, Of kazasında ve köylerinde yer alan bu medreseleri şu şekilde gösterebiliriz:[83]

Adı	**Mevkii**	**Müderrisi**	**Talebe Sayısı**	**Kurucusu**
Çarşû Medresesi	Of-Şehir Merkezi	Müftî Efendi	45	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Ogene-yi Ulyâ Medresesi	Çaykara-Karaçam-Derebaşı	Şeyhzâde Mustafa Ef., İpsirli Abdullah Ef., Feyzullah Ef.	22-60	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Çifaruksa Medresesi	Of-Uğurlu	Bakkalzâde İsmâîl HakkıEf., Bakkalzâde Hüseyin Sabri Ef.	180	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Ogene-yi Süflâ Medresesi	Çaykara-Sarılıçam-Köknar	Hâcı Tâhir Efendi	22-80	Ashâb-i hayr (Hayır Sahipleri)
Nefsizâh Medresesi	Çaykara-Nefsizâh	Mehmed Efendi	60	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Şûr Babayoros Medresesi	Çaykara-Şahinkaya	Toy'lu Muhammed Efendi, Mahmûd ve Müslim Efendiler	50-150	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Aksilisa Medresesi	Çaykara-Akköse	Mehmed Efendi, Bilâloğlu Hârûn Efendi	30	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Zisino Mehmed Efendi Medresesi	Of-Bölümlü	Mehmed Efendi	60	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Zisino İsmâîl Hakkı Efendi Medresesi	Of-Bölümlü	Bakkalzâde İsmâîl Hakkı Efendi	80	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Zisino	Of-Bölümlü	Mahmûd Efendi	30	Ashâb-ı hayr (Hayır

[83] *Trabzon Hurûfât Defterleri*, s. 282, 288, 297; *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1888*, s.127-130; Albayrak, *a.g.e.*, C: VI,193-196.

Mahmûd Efendi Medresesi				Sahipleri)
Alisinos Medresesi	Çaykara-Şıhlı-Uzuntarla	Hâcı Osman Efendi	30	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Ğorğoras Medresesi	Çaykara-Eğridere	Mahmûd Efendi	60	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Zelega Medresesi	Çaykara-Taşören	Hacı Ahmed Efendi, Hudekzâde Hâfız Nu'mân Efendi	23-80	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Mapsino Medresesi	Of-Gürpınar	Tâlib Efendi	100	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Kadahor Medresesi	Çaykara-Pazarcık-Işıklı	Mehmed Efendi, Hâfız Nu'mân Efendi, Gargar Müslim Ef.	20-40	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Hundez Medresesi	Hayrat-Merkez Hundez Mahallesi	Bakkalzâde Hüseyin Sabri Efendi	120	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Holaysa Medresesi	Çaykara-Yeşilalan-Baltacılı	Hacı Ferşâd Efendi, İbrahim Efendi	120	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Maki Medresesi	Hayrat-Pınarca	Ali Efendi	100	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Keler-i Ulyâ Medresesi	Of-Ağaçseven	Ahmed Efendi, Ağahanoğlu İsmail Efendi	55	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Fotinos Medresesi	Çaykara-Kestanelik-Kabataş	Müslim Efendi	70	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Eskipazar Medresesi	Of-Eskipazar	Ahmed Efendi	30	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Zeno Medresesi	Çaykara-Ulucami	Gürcüzâde Ahmed Efendi, Küçükömerzâde Hâfız Nu'mân Efendi, Kalomer Muhammed Efendi	80	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Hastikoz Medresesi	Of-Kaban-Yukarıkışlacık	Nu'mânzâde Mustafa Efendi	50	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Hopşera-yi Ulyâ Medresesi	Çaykara-Tepeköy-Yukarıakdoğan	Hacı Osman Efendi, Velizâde Tayyib Efendi	70	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Hopşera-yi Süflâ Medresesi	Çaykara-Aşağı Akdoğan-Tepecik-Soğanlı	Mehmed Efendi, Hâfızzâde İsmâîl Hakkı Efendi, Hacı Hasan (Yavuz) Efendi	60	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Melinos Medresesi	Of-Ballıca	Saîd Efendi	70	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
İşkenaz Medresesi	Of-Kirazlı	Mehmed Efendi	40	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Şinek Medresesi	Çaykara-Ferâhiye-Ataköy	Abbas Efendizâde Mehmed Efendi, Topal Mustafa Efendi, Muhammed Ef., Hacı Ömer Ef., Bakkalzâde	150	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)

		İsmâîl Hakkı Ef.		
Holo Makidanos Medresesi	Dernekpazarı-Ormancık	Mustafa Efendi, Mahmûd Efendi, Kasranzâde Mehmed Efendi, Kebîrzâde Hasan Er (Kabro Hoca Efendi)	60	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Çoroş Medresesi	Çaykara-Derecik-Taşkıran	Molla Süleymanoğlu Hacı Mehmed Efendi ve Oğlu Ahmed Efendi, Zilik Muhammed Efendi	60	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Anaso Mezraı Medresesi	Çaykara-Çambaşı	Hacı Mehmed Efendi	40	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Anaso Medresesi	Çaykara-Taşkıran	Abdülkerîmzâde Mehmed Efendi	50	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Kalanas Medresesi	Çaykara-Çalışanlar	Haşemenzâde Şeyh Ahmed Ef[84] Haşemenzâde Mehmed Ef.	80	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Zenozena Medresesi	Çaykara-Günebakan	Hâfız Lokmân Efendi	60	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Mimilos Medresesi	Çaykara-Akkaya-Aşağıkumlu	Müftüzâde Mustafa Efendi	30	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Holo Mezraı Medresesi	Dernekpazarı-Holomezraı	Ancotoğlu Hasan Efendi, Ali Hocazâde Mustafa Efendi Müslim Ef. (Ancotoğlu Hasan Efendi'nin oğlu), Hâfız Sefer Ef.	40	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Paçan Medresesi	Çaykara-Maraşlı	Hâcı Sâlih Efendi	100	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Kondu Medresesi	Dernekpazarı	Hâcı Yusuf Efendi	80	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)

Yukarıda verdiğimiz bu listede görüleceği üzere, anılan yerleşim yerlerinde açılan toplam 38 adet medresede, 70 müderris ders vermekte ve 3.000 talebe öğrenim görmekteydi. Bu tarihten 17 sene sonra Trabzon'un Hayrat, Kondu/Dernekpazarı ve Çaykara dâhil olmak üzere Of kazasında bulunan medreseleri; bulunduğu mevkileri ve bu medreselerde öğrenim gören öğrenci sayıları ile birlikte bir çizelge içerisinde şu şekilde gösterebiliriz.[85]

	Medresenin Adı	**Mevkii**	**Talebe Sayısı**
1	Eskipazar Medresesi	Of -Eskipazar	5
2	Hundez Medresesi	Hayrat-Merkez	19
3	Kondu Medresesi	Dernekpazarı	20

[84] *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1888*, s.129.
[85] Albayrak, *a.g.e.*, C: VI,193-196.

4	Kondu-yi Ulyâ Medresesi	Dernekpazarı	23
5	Kondu-yi Süflâ Medresesi	Dernekpazarı	10
6	Miço Medresesi	Of -Tavşanlı	23
7	Yaranos Medresesi	Of-Yanıktaş	27
8	Yevan Medresesi	Of -Sugeldi	16
9	Yarakar Medresesi	Of -Serindere	8
10	Haşkoz-i Ulyâ Medresesi	Of -Haşkoz-i Ulyâ	19
11	Foletli Medresesi	Of -Foletli	8
12	Yalanas Medresesi	Hayrat-Yalavas	20
13	Ancipranoz Medresesi	Hayrat-Geçitli	9
14	Tevrele Medresesi	Hayrat-Korkut	6
15	Keler Medresesi	Hayrat-Keler	3
16	Çifaruksa Medresesi	Of-Uğurlu	57
17	Çoruk Medresesi	Of-Erenköy	12
18	Harvel Medresesi	Of-Kireçli	14
19	Tervel Medresesi	Of-Tervel	6
20	Komanit Medresesi	Of-Kumludere	7
21	Çivaloz Medresesi	Of-Çivaloz	10
22	Rahot Medresesi	Of-Rahot	5
23	Savan Medresesi	Of-Darılı	9
24	Ukşul Medresesi	Hayrat-Çukurkent	6
25	Samri Medresesi	Of-Ağaçseven	11
26	Haksa Medresesi	Of-Ovacık	15
27	Calek Medresesi	Of-Sıraağaç	12
28	Halaman Medresesi	Of -Saraçlı	13
29	Mapsino Medresesi	Of Gürpınar	37
30	Visir Medresesi	Dernekpazarı-Gülen	7
31	Balaban Medresesi	Hayrat-Sugeldi	7
32	Mavrand-ı Ulyâ Medresesi	Of -Yukarıgürfındık	29
33	Mavrand-ı Süflâ Medresesi	Of-Aşağıgürfındık	14
34	Melinos (Milyanos) Medresesi	Of-Ballıca	19
35	İşkenaz (Skenos) Medresesi	Of-Kirazlı	8
36	Ebuban Medresesi	Of-Ebuban	28
37	Zariyos Medresesi	Of-Serince	5
38	Kalanas Medresesi	Of-Çalışanlar	19
39	Zisino Süleyman Medresesi	Of-Bölümlü	51
40	Zisino Erşeme Medresesi	Of-Bölümlü	34
41	Ogene-yi Ulyâ Medresesi	Çaykara-Karaçam-Derebaşı	22
42	Ogene-yi Süflâ Medresesi	Çaykara-Köknar	14
43	Alisinos Medresesi	Çaykara-Uzuntarla	34

44	Şinek Medresesi	Çaykara-Ataköy	112
45	Şur Medresesi	Çaykara-Şahinkaya	23
46	Babayoros Medresesi	Çaykara-Şahinkaya	41
47	Hopşera-yi Ulyâ Medresesi	Çaykara-Soğanlı	31
48	Hopşera-yi Süflâ Medresesi	Çaykara-Akdoğan	17
49	Makidanos Medresesi	Çaykara-Ormancık	16
50	Fotgene Medresesi	Çaykara-Taşçılar	31
51	Arşela Medresesi	Çaykara-Tüfekçi	3
52	Files Medresesi	Çaykara-Files	1
53	Zeno (Zino) Medresesi	Çaykara Ulucâmi	18
54	Zeno Medresesi	Çaykara-Akköse	14
55	Zenozena Medresesi	Çaykara-Günebakan	9
56	Fotinos Medresesi	Çaykara-Kabataş	7
57	Holaysa Medresesi	Çaykara-Yeşilalan	61
58	Ğorğoras Medresesi	Çaykara,Eğridere	36
59	Paçan Medresesi	Çaykara-Maraşlı	5
60	Mezraa-yi Paçan Medresesi	Çaykara-Maraşlı-Taşlıgedik	22
61	Anaso Medresesi	Çaykara-Çambaşı	58
62	Anaso-yi Süflâ Medresesi	Çaykara-Aşağıçambaşı	7
63	Çoroş Medresesi	Çaykara-Derecik-Taşkıran	81
64	Şarah (Saraxo)Medresesi	Çaykara-Uzungöl	51
	TOPLAM: 64		**1.251**

Görüldüğü üzere, Hayrat, Kondu/Dernekpazarı ve Çaykara dâhil olmak üzere Of kazasındaki yerleşim yerlerinde kurulmuş ve tedrisata açılmış olan toplam 64 adet medresede 1.1251 talebe öğrenim görmekteydi.

1.2 5. Sürmene Medreseleri

Trabzon'un, Of'tan sonra en çok medreseye sahip ikinci kazasının, Köprübaşı ve Araklı dâhil olmak üzere Sürmene kazası olduğunu söyleyebiliriz. 1286/1869 Yılı Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi'ne göre Sürmene'de sekiz adet medrese, sekiz müderris ve 110 medrese talebesi bulunmaktaydı.[86] 1298/1881 ve 1305/1888 Yılları Trabzon Vilâyeti Sâlnâmelerine göre ise Sürmene Köprübaşı ve bağlı köylerinde 34 adet medrese bulunmaktaydı. Anılan sâlnâmelere ve 1317/1899 Yılı Maârif Sâlnâmesi'ne[87] göre bu medreselerden; Sürmene ve Göneşera/Köprübaşı ilçelerinin şehir merkezlerinde yer alanlar şunlardı:[88]

---

86 *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1869*, s.71.
87 *Sâlnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umûmiye 1317/1900,* s. 1295.
88 *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1881*, s.146; *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1888*, s.120-122,129.

Adı	Mevkii	Müderrisi	Talebe Sayısı	Kurucusu
Humurgân Medresesi	Sürmene-Şehir Merkezi	Ahmed Efendi	36	Kömürcüoğlu Osman Efendi
Göneşara Medresesi	Sürmene-Köprübaşı	Abdulhamîd Efendi	32	Hazînedârzâde Abddullah Paşa
Büyük Doğanlı Câmii Medresesi	Sürmene-Köprübaşı-Düzmahalle-Büyük Doğanlı	Alihocazâde Ancot Mustafa Efendi, Ancot Hasan Efendi, Lâloğlu (İspiroğlu) Mustafa (Onay) Efendi	Bilinmiyor	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Cimilit Medresesi	Sürmene-Köprübaşı-Yağmurlu	İdrîs Efendi, Hâfız Reşîd Efendi, Hâfız Hasan (Çakır) Efendi	15	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Garbî Göneşara Tâhir Efendi Medresesi	Sürmene-Köprübaşı-Fidanlı	Tâhir Efendi Kâtipoğlu Hâfız Mehmed Efendi, Hâfız Reşîd Efendi, Hâkim İsmail Hakkı Efendi, İmamoğlu Muhammed Efendi, Cerrahoğlu Hacı Ahmed Efendi, Hacı Sâbit Efendi, Yetimalioğlu Hâfız Sâdık Efendi	60	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Okşoho Medresesi	Sürmene-Köprübaşı	Bilinmiyor	18	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Şarkî Göneşara Kadılı Câmii Medresesi	Sürmene-Köprübaşı-Kadılı	Kadıoğlu Osman Efendi, İmamoğlu Muhammed Efendi, Tekkeoğlu Hatîb Efendi, İdrîs Efendi, Ancotoğlu Hasan Efendi, Vadonlu Hâfız Hasan Efendi	20-25	Ashâb-ı hayr (Hayır Sahipleri)
Holo Mezire (Mezraa) Medresesi	Sürmene-Köprübaşı-Yılmazlar	Ancot Hasan Ef., Ali Hocazâde Mustafa Ef., Müslim Efendi (Ancot Hasan Ef.'nin oğlu), Hâfız Sefer Efendi	40	Ashâb-ı hayr (Hayır sahipleri)

Yukarıda verdiğimiz listelerde görüleceği gibi; Sürmene ve Göneşera/ Köprübaşı ilçelerinin şehir merkezlerinde açılan toplam 8 adet medresede, 26 müderris ders vermekte ve 246 talebe öğrenim görmekteydi.

Aşağıya aldığımız listede ise, *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1881* ve yine *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1887'* ye göre, Araklı dâhil olmak üzere Sürmene kazası ve bağlı köylerinde (karye, kurâ) tedrîsata açılan medreselerin adlarını, mevkilerini ve talebe sayılarını görmekteyiz:[89]

---

89 *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1881*, s.146; *Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1888*, s.120-122,129.

S.No	Medresenin Adı	Mevkii	Talebe
1	Mahura Medresesi	Araklı-Bereketli	15
2	Aho Medresesi	Araklı-Ayvadere	15
3	Pervâne Medresesi	Araklı-Pervâne	20
4	Zimla Medresesi	Küçük Zimla-Yüceyurt	16
5	Zimla Medresesi	Büyük Zimla	30
6	Bifera Medresesi	Araklı-Tosunlu	15
7	Zavzaka Medresesi	Araklı-Yoncalı	10
8	Okşoho Medresesi	Köprübaşı	18
9	Vizera Medresesi	Araklı-Aşağı ve Yukarı Ovalı	25
10	Ahmed Efendi Medresesi	Araklı	19
11	Baştımâr Medresesi	Araklı-Baştımar	19
12	Tûfân Medresesi	Araklı-Tûfân	15
13	Hamandoz Medresesi	Sürmene-Çavuşlu	15
14	Hâcı Mustafa Efendi Medresesi	Sürmene-Çamburnu	10
15	Sargona Mesahoru Medresesi	Sürmene-Ortaköy	20
16	Mustafa Efendi Medresesi	Araklı-İvyân	28
17	Sincân Mesehori Medresesi	Araklı	20
18	Aso Medresesi	Sürmene-Nefs-i Aso-Aksu	30
19	Ağnasi Medresesi	Araklı-Değirmencik	20
20	Foşa Medresesi	Sürmene-Semenli-Çukurçayır	40
21	Kalis (Kelonsa) Medresesi	Sürmene-Konuklu	3
22	Arhançelo(Arhançila) Medresesi	Sürmene-Doğanlı	12
23	Kolaşa Medresesi		30
24	Ohi Medresesi		15
	TOPLAM	**24**	**460**

Yukarıda verdiğimiz tabloda görüleceği gibi; bu yerleşim yerlerinde açılan toplam 24 adet medresede 460 talebe öğrenim görmekteydi.

Sonuç

Osmanlılar'da, Sultân Abdulhamîd'in eğitim sistemi bağlamında eğitim ve öğretim, *mektepler (mekâtib)* açılıncaya kadar sadece *medreseler (medâris-i ilmiyye)* tarafından yürütülüyordu. Medreseler; ilköğretimin yapıldığı *Sıbyân Mektebleri*'nden sonra gelen orta ve yükseköğretim kurumlarıydı. Medrese eğitim ve öğretimi; Osmanlı Devleti (Devlet-i Aliyye-yi Osmâniyye)'nin inkirâzı ve yerine Türkiye Cumhuriyeti Devleti adıyla yeni bir Cumhuriyet idaresinin kurulmasına kadar devam etti. Osmanlılar'da *ilk medrese* 730/1329-1330 senesinde, Gâzî Orhan Bey tarafından; o tarihte küçük beyliğin merkezi olan *İznik'te* kurulmuş ve bu merkezde; *ilk müderris* olarak Türk âlim ve mütefekkirlerinden *Şerefüddîn Dâvûd-i Kayserî* tayin edilmiştir.

Osmanlılar zamanında, Osmanlı ülkesinin bütününde ve Anadolu coğrafyasının her yerinde ve her bölgesinde olduğu gibi; Trabzon'un da merkezinde, kazalarında, nâhiyelerinde ve köylerinde (karye, kurâ) medreseler kurulduğunu görmekteyiz. Trabzon Medreseleri'nin ilk yedisi Trabzon merkezde; ilk olarak şehrin fethinden sonra kurulmaya başlanmış olup 1298/1881 yılına gelindiğinde, medrese sayısı dokuza ulaşmıştır. Bunlar, *Ortahisar Fâtih Sultân Mehmed, İmâret Hâtûniye, İskenderpaşa, Hamzapaşa (Küçük İmâret), Zeytinlik Câmii, Çarşı Câmii, Müftü Câmii, Pazarkapu ve Saraçzâde* medreseleridir. Trabzon Vilâyeti Sâlnâmelerinin verdiği bilgilere göre; Trabzon'un kaza, nâhiye ve köylerinde; çeşitli tarihlerde kurulan ve öğretim hizmeti veren bu medreseler içerisinde; sayı bakımından en fazla medresesi olan ilçelerin, köyleriyle birlikte ve *106 adet medresesiyle Of kazası (Çaykara-Hayrat-Dernekpazarı dâhil)* ve yine köyleriyle birlikte, *73 adet medresesiyle Sürmene kazası (Köprübaşı-Araklı dâhil)* olduğunu görmekteyiz. Aynı yerleşim yerlerindeki medrese müderris ve talebe sayılarında senelere göre artma ve eksilmeler olabilmektedir. Yerleşim yerlerinde medrese açılması; bu medreselerde ders verecek müderris hocaların bulunmasına bağlı idi. Müderris varsa medrese de vardı. Talebe bulmakta ise herhangi bir problem yaşanmıyordu. Medreseler, o yerleşim yerlerinde, müderrisler ve hayır sahiplerince kurulmuş olan vakıflar marifetiyle açılıyordu. Müderrislerin maaşları, talebelerin yeme-içme-barınma masrafları dâhil medreselerin bütün giderleri bu vakıflarca karşılanıyordu.

KAYNAKLAR

1. Arşivler

Trabzon Hurûfât Defterleri,
2495 Numaralı Trabzon Evkâf Defteri,
8780 Numaralı Trabzon Meşîhat Şeriyye Sicil Defteri
8786 Numaralı Trabzon Meşîhat Şeriyye Sicil Defteri

2. Kitap ve Makaleler

AKGÜNDÜZ, Hasan, *Tarihi Gelişim İçinde Medreseler ve Üniversiteler*, Diyarbakır 1998.

AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara 2005.

ALBAYRAK, Hüseyin, *Trabzon İskender Paşa Külliyesi*, Trabzon 1998.

---------, *Dünden Bugüne Merkez ve İlçeleriyle Trabzon'da Dini Hayat,* Trabzon 2019.

AYGÜN, Necmettin – AÇIK, Turan – ŞİMŞEK, Eyüp, *Trabzon Hurûfât Defterleri-Vakıflar ve Görevlileri (1691-1835)*, Serander Yayınları, Ankara 2019.

BALTACI, Cahit, *XV. Ve XVI. Asır Osmanlı Medreseleri Teşkîlât Târîh*, İstanbul 1967.

BİLGE, Mustafa, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984.

GÜL, Ahmet, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim Öğretim ve Bunlar Arasında Dâru'l-Hadîslerin Yeri*, Ankara 1997.

HIZLI, Mefail, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim Öğretim*, Bursa 1997.

İMAMOĞLU, Abdülvahit, "Köprübaşı Medreseleri ve Din Eğitimine Katkıları", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İstanbul 2016, C: II, s. 921-929.

KARAGÖZ, İlyas, *Grek Bizans ve Eski Türk Kaynaklarına Göre Trabzon Yer Adları,* Trabzon 2006.

ÖZTÜRK; Eyüp, "Sâlnâmeler Ve Vakıf Kayıtları Işığında Ağasar Vadisi'nde Dinî Kurumlar ve Din Görevlileri", *Şalpazarı: Tarih Kültür İnsan*, Trabzon 2017, ss. 267-276.

Sâlnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umûmiye/Maârif Sâlmâmesi 1899.

Sâlnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umûmiye/Maârif Sâlnâmesi 1903.

TAŞKIN, Ünal, "(1899-1900) Maârif Sâlnâmesine Göre Trabzon Vilâyetinde Eğitim Kurumları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol: 2/7, Spring, 2009, ss.245-262.

Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1869

Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1881.

Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1887.

Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1902.

Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1903.

Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi 1904.

TUNCER, Mustafa, *Bir Marka Değeri Olarak Oflu Hoca Kimliği ve Yetiştiği Ortam*, İstanbul 2019.

USTA, Veysel-KAZAZ, Emriye, "Ustaalizâde Sülâlesi Vakfı ve Akçiriş (Çarlaklı-Çamkiriş) Köyü Camisi", *Şalpazarı: Tarih Kültür İnsan*, Trabzon 2017, ss. 541-562.

UZUN, Enver, *Trabzon'un Yer Adları*, Trabzon 2007.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara 1988.